

Greetje Witte-Rang (red.), *Pacifisme in tijden van oorlog. Kerk en Vrede 100 jaar.* Middelburg, Skandalon, 2024, 423p. € 24,50

Een eeuw geleden, op 8 oktober 1924, richtten enkele predikanten de Groep van godsdienstige voorgangers tegen oorlog en oorlogstoerusting op, vanaf 1926 Kerk en Vrede geheten. Deze organisatie verenigde christelijke pacifisten en antimilitaristen in hun strijd tegen oorlog, die ze onverenigbaar vonden met het Evangelie. Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan verscheen dit boek.

Greetje Witte-Rang, die zich al lang bezighoudt met de problematiek van oorlog en vrede, stelde het boek samen op basis van de vele jaargangen van de verenigingstijdschriften *Kerk en Vrede*, *Militia Christi* en het nu nog verschijnende *Vredesspiraal*. Het boek bevat veel teksten die eerder in deze tijdschriften verschenen, of in andere publicaties vanuit de vereniging. Daarnaast zijn diverse artikelen speciaal voor deze bundel geschreven door verschillende kenners en aanhangers van het christenpacifisme. Het is expliciet geen organisatiegeschiedenis, maar een boek waarin het gedachtegoed van Kerk en Vrede in de loop van haar bestaan centraal staat.

Het boek is thematisch opgezet rond tien onderwerpen. Voorop gaat een verwoording van wat het anno 2024 betekent pacifist te zijn. Met haar kritiek op de steun aan de Oekraïense strijd tegen Rusland, neemt de vereniging een minderheidspositie in. Daar is ze zich van bewust, en deze houding vormt een constante in de geschiedenis van de organisatie. Het tweede hoofdstuk bevat drie biografieën van oprichters van Kerk en Vrede, Hilbrandt Boschma, Han Hugenholtz en Gerrit Jan Heering, die met zijn *De zondeval van het christendom* de bijbel van het christenpacifisme schreef. Deze korte biografieën maken inzichtelijk hoe de ervaring van de Eerste Wereldoorlog het pacifisme voedde. Het is jammer dat dergelijke biografieën over gezichtsbepalende figuren uit het vervolg van

de geschiedenis niet zijn opgenomen, zoals van Jan Buskes, Krijn Strijd of Hannes de Graaf, die wel veelvuldig worden aangehaald.

Na een analyse van veranderingen in de beginselverklaring, volgt een hoofdstuk over uitingen van Kerk en Vrede over de verschillende oorlogen en conflicten die in de wereld woedden vanaf haar oprichting tot nu. Dit hoofdstuk legt een andere constante bloot in de eeuw dat Kerk en Vrede bestaat: elke oorlog, met zijn eigen dynamiek en zijn eigen verschrikkingen, leidde tot uitingen van christenpacifisme die het beginsel van de geweldloosheid concreet gestalte gaven. Steeds opnieuw protesteerde Kerk en Vrede tegen de inzet van de krijgsmacht, van de Spaanse Burgeroorlog tot de inval in Afghanistan. Dit protest leidde er tijdens de Tweede Wereldoorlog zelfs toe dat Kerk en Vrede werd verboden door de Duitse bezetter.

Hierna volgen hoofdstukken over Kerk en Vrede en de dienstplicht, de verschillende verschijningsvormen van het pacifisme, de verhouding tot de Nederlandse kerken, de manier waarop Kerk en Vrede een vredescultuur bevorderde, de internationale contacten van de vereniging en, tot slot, een hoofdstuk dat de geschiedenis van de organisatie schetst.

Het boek als geheel biedt een rijke dwarsdoorsnede van wat er in de afgelopen eeuw door Kerk en Vrede is gedacht en gedaan. De gekozen aanpak zorgt voor een caleidoscopisch beeld van het christenpacifisme in de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw. Het is onontkoombaar dat de lezer zelf aan het denken slaat over oorlog, vrede, krijgsmacht en de waarde van het pacifisme.

Ook voor de kerkgeschiedenis is *Pacifisme in tijden van oorlog* van waarde. De belangrijkste betekenis van het boek is dat het de gelaagdheid en de interne variëteit van het christenpacifisme in beeld brengt. Het pacifisme van de oprichters van Kerk en Vrede, gestempeld door de Eerste Wereldoorlog, legde andere klemtonen en stelde andere vragen dan dat van de principiële dienstweigeraar of van de tegenstander van kernwapens. Andere tijden en andere omstandigheden vroegen andere antwoorden, waarbij ook binnen deze stroming niet altijd eenduidig werd gedacht. Voor die verschillen bestonden gegronde theologische redenen.

Dat is de tweede betekenis van het boek: het laat zien dat christenpacifisten niet (of niet alleen) de naïeve en wereldvreemde mensen waren zoals de karikatuur ze tekent. In de vereniging werd serieus nagedacht over tal van aspecten van oorlog en vrede, vaak serieuzer dan in niet-pacifistische kringen waar ideeën over gehoorzaamheid het denken verder smoorde. Wat iemand ook van het pacifisme vindt, dit boek laat duidelijk zien dat Kerk en Vrede een serieuze gesprekspartner was en blijft in de complexe vraagstukken over oorlog en vrede.

Een derde betekenis van *Pacifisme in tijden van oorlog*, waaraan meer aandacht besteed had kunnen worden, is dat het laat zien dat pacifisme niet alleen iets was van ideeën, maar ook iets wat werd beoefend. Pacifisten gaven concreet gestalte aan hun alternatief voor oorlog, de geweldloze weerbaarheid, bijvoorbeeld in het verzet tegen de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het boek is duidelijk geschreven door mensen uit de organisatie zelf. Tegenstemmen klinken nauwelijks. Soms mist context, bijvoorbeeld over de bredere niet-christelijke vredesbeweging of over de houding van de Nederlandse kerken tegenover de krijgsmacht. Een wat afstandelijkere organisatiegeschiedenis zou een aanwinst zijn voor de geschiedschrijving. Witte-Rang is zich echter bewust van de beperkingen van dit boek. Met haar werk, een 'impressie' (15), zoals ze het noemt, maakt ze daarom nieuwsgierig naar meer. (Marius de Kok)